

УДК: 378. 14. 034: 37 (091)

Л.П. ПЕТРУК

ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО УЧИТЕЛЯ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ

***Резюме.** У статті акцентується увага на духовно-моральному становленні особистості майбутнього учителя в період навчання у ВНЗ; зроблена спроба розкрити потенційні виховні можливості навчальної дисципліни «Історія педагогіки» у формуванні морально-духовної культури студентів.*

***Ключові слова:** духовність, моральність, духовно-моральне становлення, духовно-моральні цінності, духовно-моральна культура, викладання, навчальна дисципліна „Історія педагогіки”.*

Постановка проблеми. В умовах напруженого, суперечливого й різнобарвного державотворення України стає цілком очевидним, що без використання й нарощування духовно-морального потенціалу її громадян побудувати цивілізовану державу стає неможливим. Педагогічна дійсність сьогодення висуває серйозні вимоги до професійно-педагогічної та фахової підготовки вчителя. Навчальні заклади різних типів чекають сьогодні вчителя, спроможного не лише до трансформації знань та умінь в певній області науки, але й до глибокого аналізу та оцінювання реально існуючих явищ, до постійного збагачення власного педагогічного досвіду, з чіткими світоглядними позиціями, з високим рівнем сформованості національної свідомості, духовно-моральної культури. Саме на формуванні духовно-моральної культури молодого покоління зроблено акцент в останніх державних документах, виданих в галузі освіти. Зокрема, у змістовій характеристиці дефініції „мета” одним з її чинників обов’язково є або „розвиток духовності” або „виховання моральності”. І це не випадково, оскільки, як зазначає доктор педагогічних наук Кузь В.Г. у своїй статті „Освіта і школа ХХІ століття”, „...всі ми стали заручниками цивілізаційного процесу. Сучасне людство, на тлі високих досягнень науки все більше втрачаючи духовні цінності, невпинно рухається до певної моральної деградації. Тому йдеться про порятунок цивілізації, і найперше – духовний” порятунок [2, 143].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що в науковому аспекті напрям духовного розвитку особистості досліджений недостатньо, на відміну від його глибокого вивчення в релігійних концепціях. Проблема формування морально-духовної культури людини була в центрі уваги ще на початку ХХ ст. Серед дослідників варто виокремити В.Вернадського, М.Бердяєва, В.Соловйова, П.Флоренського, В.Сухомлинського, Г.Ващенко, С.Рубінштейна та ін. В кінці ХХ ст. дослідженням духовності особистості активно займалися такі вчені як М.Савчин, О.Вишневський, В.Кузь, П.Щербань, І.Бех, Л.Буєва, Ж.Юзвак, М.Качан, В.Барулін та ін. Аналізуючи погляди провідних вчених на проблему духовності людини, варто зазначити, що всі вони єдині в тому, що духовність – це внутрішній духовний стрижень людини, його моральний абсолют, що постійно нагадує: „Ти людина. І будь завжди гідний цього високого звання”, хоча кожен із них дає своє трактування цього поняття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розрізняють, зокрема, світське та релігійне тлумачення поняття духовності. Однак, не зважаючи на певні розбіжності у трактуванні цього поняття, представники матеріалістичного та ідеалістичного напрямків надають великого значення й необхідності в житті людини таким важливим людським якостям як доброта, гуманність, надія на краще, щастя, і виступають проти негативних явищ суспільства: вбивство, крадіжка, брехня тощо. Однак вони пропонують свої механізми реалізації духовності. Віруючі вважають, що ідеальне суспільство без Бога неможливе,

атеїсти ж впевнені, що забезпечити духовне формування особистості можна суто людськими засобами й силами.

Якщо ж дотримуватися аксіологічного підходу, то доцільно зазначити, що духовність – це рівень сформованості морально-естетичного ставлення людини до дійсності; найвищим виявом якого є загальнолюдські цінності: істина, свобода, добро, краса. Виходячи з цих міркувань, можна сказати, що духовність, як і всяке інше поняття, є поліаспектним у своїй змістовій характеристиці. Зрозумілим є і те, що духовність – це не якась особистісна якість чи риса характеру, а своєрідний інтелектуально-чуттєвий, емоційний стан, що протікає на тлі позитивної діяльності людини й характеризує її як цілісну особистість. Досить важливим в контексті з'ясування поняття „духовність” є визначення поняття „духовна культура особистості”. На думку М.Савчина та П.Щербаня, духовна культура особистості має такі складові: інтелектуальна (знання, мислення); моральна (честь, гідність, культура почуттів, статеві культура); культура спілкування; національна культура та національна самосвідомість; художньо-естетична; християнська морально-етична; родинно-побутова; політична; правова та екологічна культура особистості [4; 7].

Формування духовного світу майбутнього учителя відбувається у стінах вищих навчальних закладів і складається із трьох взаємопов'язаних компонентів: виховання в процесі навчання, позаурочна виховна робота, морально-психологічний тон спілкування в колективі. Навчання – одне із основних джерел формування духовності. Духовні якості майбутнього вчителя в гуманітарному університеті формуються під час вивчення таких важливих культурологічних та психолого-педагогічних курсів і інтегрованих спецкурсів: історія культури, історія мистецтв, культурологія, філософія, антропологія, релігієзнавство, психологія, етнографія, етнопсихологія, педагогіка, історія педагогіки, педагогічна етика, психологія моралі, педагогічне спілкування, народознавство та ін.

Однією з таких дисциплін є „Історія педагогіки”, складовими якої є „Історія педагогіки України” та „Історія зарубіжної педагогіки”. Призначення даного курсу – збагатити студентів оригінальним досвідом української етнопедогогіки, ознайомити з прогресивними педагогічними системами світу, навчити давати критичну оцінку явищам і подіям педагогічного минулого й сьогодення, бачити складний еволюційний шлях розвитку педагогічної думки, прилучити до надбань духовної культури нації.

Історія педагогіки – це не тільки й не стільки реєстр типів шкіл, характеристика їх діяльності й поглядів видатних педагогів, а й зумовлене культурно-історичними, національними та духовними чинниками розмаїття ідей, систем, програм виховання, науково-педагогічних позицій. Історія педагогіки найтісніше пов'язана з духовністю народу, вона втілює її в усіх своїх розділах та компонентах. Слід зауважити, що у нашій українській історії педагогіки ще досить багато „білих плям”. Сьогодення вимагає чітких відповідей на цілу низку запитань такого змісту: який історичний період слід вважати початком вітчизняного письма, школи, системи виховання? Яким було виховання у наших пращурів у дохристиянський період? Коли починала формуватися виховна система українців? та ін. Прикро констатувати, що у нас до цього часу не було окремо виділеного курсу „Історія педагогіки України”. Однією із причин є твердження, що начебто історія педагогіки має вивчатися з часів древньої Греції і Риму, тоді як у цивілізованих країнах світу вивчення історії культури, в тому числі й історії педагогіки, починається з опанування вітчизняної історії й культури. Цього вимагає логіка наукового пізнання, бо вивчення історії світової педагогіки починається з засвоєння історії власної, а не зарубіжної.

Вивчення цілої низки тем сучасного курсу „Історія педагогіки України” є неможливим без показу позитивного впливу християнства на протікання процесів становлення і розвитку національної системи виховання в цілому. Найбільш доцільним, на нашу думку, є використання аспектів християнської моралі при вивченні тем такого змісту:

1. Зародження й розвиток шкільної освіти у Київській Русі.

2. Освітня діяльність видатних діячів братських шкіл України.
3. Родинне виховання в Україні з найдавніших часів.
4. Виховні ідеали українського народу в їх історичному розвитку.
5. Українська козацька педагогіка.
6. Педагогічні погляди і діяльність видатних педагогів-просвітителів (Г.Сковорода, К.Д. Ушинський, С.Ф. Русова, І.Огієнко, Г.Ващенко та ін.).
7. Гуманістичні засади української етнопедагогіки.

При вивченні теми „Зародження й розвиток освіти у Київській Русі” акцентуємо увагу на тому, що поширення з Візантії на Русь християнства було досить важливим чинником у запровадженні освіти серед слов'янського населення. Цьому сприяла освітня політика багатьох київських князів, які одні із перших прийняли християнство. Через розвиток церковно-релігійних та культурних зв'язків з Візантією на Русь проникала антична література, філософські й педагогічні ідеї. Відома історії широка освітня діяльність Володимира Святославича та Ярослава Мудрого. Великими центрами поширення освіти стали монастирі, при яких створювалися школи грамоти, які з часом перетворилися в осередки книжності, живопису та хорового співу. Провідна роль серед монастирів належала Києво-Печерській обителі, в якій богословська освіта досягла рівня візантійської патріаршої академії. У 1268 р. ігумен Києво-Печерського монастиря запровадив для ченців обителі Студійський статут, за яким вимагалось навчання чорноризців грамоти. Першими навчальними книгами були Часослов і Псалтир, створені при монастирях.

Яскравою сторінкою в історії розвитку української педагогічної думки й школи є діяльність братських шкіл, основне завдання яких полягало у захисті православної віри від тиску католицизму. З часом діяльність братських шкіл набула ще й громадського та світського характеру. Аналізуючи статuti та інші документи цих шкіл, бачимо, що вони пройняті духом християнського благочестя. Ось що сказано у статуті Львівської братської школи про моральні й педагогічні якості учителя: „Дидаскал, або вчитель, цієї школи має бути благочестивий, розсудливий, смиренномудрий, лагідний, стриманий, не п'яниця, не блудник, не хабарник, не гнівливий, не заздрисний, не сміхотворець, не лихослов, не чародій, не басносказатель... але прихильник благочестя, в усьому являючи собою взірець добрих діл” [6, 23].

Відомі освітні діячі братських шкіл – Стефаній та Лаврентій Зизаній, Кирило Ставровецький, Іов Борецький, Памва Беринда, Мелетій та Герасим Смотрицький, Єпифаній Славинецький – були глибоко віруючими людьми, ревними захисниками православ'я. Однак це не заважало їм розгорнути широку освітню й громадську діяльність проти соціальної несправедливості й національного гноблення, за поширення освіти й писемності серед рідного народу. Це були високоосвічені люди свого часу, які знали декілька іноземних мов, були обізнані з різними філософськими системами того часу, були великими шанувальниками культурної спадщини свого народу.

У вивченні курсу „Історія педагогіки” важливе місце відводиться персоналіям – яскравим постатям національної педагогіки, аналіз педагогічних системи яких без з'ясування їх світоглядних позицій є неповним. Такою визначною постаттю на тлі вітчизняної культури й педагогіки є, безперечно, Г.Сковорода, який за своїми філософськими поглядами був ідеалістом. Все життя його пройшло у пошуках етичного та естетичного ідеалу – добра й краси. Великий філософ вивчав „Біблію” і зв'язав своє життя по ній, називаючи її книгою-символом. Поняття „дух” проймає усі напрямки його багатогранної літературно-педагогічної спадщини. На його думку, субстанція, дух, духовне підтримує в людині гармонію душі й тіла, запобігає перетворенню її у простого носія суспільних функцій, застерігає від морального розладу.

Аналізуючи педагогічну концепцію К.Д. Ушинського, також спостерігаємо ту ж тенденцію – прив'язаність до ідеалістичного світо розуміння, визнання існування тіла й душі

людини як окремих, але взаємопов'язаних субстанцій. Провідною думкою, яка проходить через низку його творів, є думка про християнське вчення як вищу основу й критерій моральності. Він відзначав важливу роль релігії у формуванні особистості. „Добро та віра, яка задовольняє людську натуру, відриваючи їй безмежну неогоїстичну діяльність; дає терпимість, дає місце науці, свободі думки...” – зазначав вчений [5].

З-поміж цінного доробку українських педагогів 30-40 років ХХ ст. вирізняється педагогічна спадщина Григорія Вашенка. У його педагогічній концепції ідеал національного виховання ґрунтується на двох головних цілях: служіння Богові й своїй нації. В основу виховного ідеалу педагог ставить людину, яка служить Богові і Україні. Обґрунтовуючи таке розуміння ідеалу виховання, Г.Вашенко трактує віру людини не як „добровільне рабство”, а як форму її самовизначення у ставленні до світу й до інших людей: якщо ти любиш Бога, визнаєш ідеали правди, добра й справедливості, то ти любиш і свого ближнього. В цьому педагог вбачає шлях до удосконалення світу – через удосконалення самого себе. Це дорога нелегка, але єдино можлива [1].

Вагомою складовою частиною курсу „Історія педагогіки України” є етнопедагогіка, яка передувала виникненню наукової педагогіки та існує по сьогоднішній день. Багато тем цієї складової курсу тісно переплітаються з основами християнської моралі. Так, при розкритті змісту „Родинне виховання в Україні з найдавніших часів” приходимо до висновку, що українці витворили глибоку гуманістичну мораль, в основі якої лежить духовність, людяність, милосердя. Саме така мораль відповідає основним заповідям Христа. Найпершою морально-етичною вимогою українців вважалася глибока й щира повага з боку дітей до матері й батька. Ця аксіома, що відповідає Божій заповіді, втілювалася у народні приказки й прислів'я: „Хто матір зневажає, того Бог карає”, „За мамині сльози – Бог долю зморозе”, „За маму й тата – тяжка розплата”. Велика увага у родинному вихованні надавалася новонародженій дитині. Справжнім дійством був, наприклад, обряд першого купелю. Для купання воду настоювали на цілющих травах, брали з криниці до заходу сонця, а коли занурювали дитинку у воду, промовляли: „Христос купався – водички не боявся, щоб і новонароджена молитвенна Галя теж не боялася”. Як бачимо, у звичаях нашого народу збереглося багато й від часів язичництва, а також від християнства [3].

З утвердженням християнства як державної релігії українська родина ставала ще міцнішою і одухотворенішою. Історія показує, що тільки ті сім'ї не зазнавали розпаду, які дотримувалися норм народної моралі, християнських чеснот і звичаїв. За народними уявленнями, особливе значення для забезпечення сімейної злагоди в українських родинах мав звичай прощення одне одному всіляких образ і гнівань напередодні великих християнських свят. Тобто, в сім'ї панував культ всепрощення. Саме батько й мати своєю поведінкою подавали дітям приклад взаємної любові, поваги й розуміння. Вершиною української етнопедагогіки є козацька педагогіка. Епоха козацтва створила багатогранну глибоку духовність, яка була заснована на етичних традиціях народу та християнській моралі. Дослідник козаччини Д.Яворницький у своїй книзі „Історія запорізьких козаків” писав: „Поряд із гостинністю і привітністю запорізькі козаки ставили особисту чесність щодо ворогів православної віри як на війні, так і в себе на Запоріжжі” [8]. На Січ приймали людей різного статусу, втікачів і відступників від різних релігій, не нав'язуючи своєї віри, однак заборонялося проповідувати чужу віру серед козаків. Це свідчить про те, що запорізьке січове козацтво було великим захисником православної віри. Школи грамоти, які існували на Січі, мали також релігійний характер і створювалися при парафіяльних церквах для козаків, які жили в паланках, на слободах, зимівниках і хуторах.

Сповнений високої духовності і обряд братання в середовищі козаків, який відбувався через посередництво церкви. Для того, щоб дружба мала силу закону, двоє козаків, які вирішували побрататися, ішли до церкви й тут, у присутності священника, давали таке заповітне слово: „Ми, що нижче підписалися, даємо від себе сей заповіт перед Богом про те,

що ми – братове, і з тим, хто порушить братства нашого союз, той перед Богом нехай відповідь тримає і перед нелицемірним суддею нашим Спасителем. Вищеописана наша обіцянка вищеописаних Федорів (двоє козаків з однаковим іменем) така: щоб один одного любити, незважаючи на напасті чи то з боку наших приятелів, чи то неприятелів, але дивлячись на мироздателя Господа; до сього постановили хмільного не пити, брат брата любити. В сьому братія підписуємося” [8]. Після цього побратими ставили власноручні підписи чи знаки на заповітному слові, слухали молитву чи належне місце з Євангелія, дарували один одному хрести та ікони, тричі цілувалися і виходили з церкви наче рідні брати до кінця життя.

Працюючи у цьому напрямку, ми системно проводили опитування серед студентів-четвертокурсників історико-соціологічного факультету з метою з’ясування рівня обізнаності й розуміння цієї проблеми. Запитання були такого місту: Визначте критерії, за якими характеризують поняття „духовний світ людини”. Які чинники, на Вашу думку, впливають на формування й розвиток духовного світу людини? Чи знаходите Ви відмінності у поняттях „людина моральна” та „людина духовна”?

Аналізуючи відповіді студентів на перше питання, що стосується критеріїв духовності людини, слід зазначити, що 60% респондентів духовною вважають людину віруючу, освічену, людину мистецтва, емоційну, інтелектуально розвинену; 40% ототожнили це поняття із поняттям „індивідуальна свідомість людини”. Що стосується другого питання, то 39,5% респондентів вважають, що на формування й розвиток духовного світу людини впливає освіта й виховання, 35,2% – суспільні умови, 17,3% – кіно, театр та інші осередки культури, 3,7% – матеріальне забезпечення, 2,3% – засоби масової інформації, 2% – не дали конкретної відповіді.

Стосовно третього питання відповіді розподілилися так: 80% студентів вважають, що поняття „людина моральна” й „людина духовна” – поняття тотожні, 20% вважають, що відмінні, однак відмінностей назвати не змогли.

Варто зазначити також і те, що сьогодні серед молоді спостерігається дві крайні тенденції у ставленні до цієї проблеми духовності людини: перша характеризується стійким інтересом до національної культури, зростаючим рівнем духовності, друга – упередженістю та байдужістю до соціально-політичних змін у суспільстві. Досвід роботи з молоддю свідчить, що однією з причин негативізму у ставленні до національної культури, проявів бездуховності є нестача знань: історичних, культурологічних, етнографічних, психологічних, педагогічних тощо.

Висновки. Вивчаючи складний еволюційний шлях розвитку педагогічної думки України, ми прилучаємо студентів до надбань духовної культури нації. «Історія педагогіки» як навчальна дисципліна тісно пов’язана із духовністю народу, розглядає шлях становлення педагогіки як науки у контексті формування духовних основ українського народу та світового співтовариства вцілому.

ЛІТЕРАТУРА

- 1.Ващенко Г. Виховний ідеал /Г.Ващенко. – Полтава, 1994. – 124 с
- 2.Кузь В.Г. Освіта і школа ХХІ ст. / В.Г. Кузь //Педагогіка і психологія. – 1999. – №1. – С. 143-150.
- 3.Сявакко Є. Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку. /Є.Сявакко. – К., 1974. – 174 с.
- 4.Савчин М. Духовний потенціал людини / М.Савчин. – Івано-Франківськ, 2001. – 156 с.
- 5.Ушинський К. Про народність у громадському вихованні. Вибр. твори у 2-х томах / К.Ушинський. – Т.1. – К., 1983. – 348 с.
- 6.Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки /за ред. С.А. Литвинова. – К., 1961. – 468 с.
- 7.Щербань П. Формування духовної культури особистості /П. Щербань //Рідна школа. –

1999. – №7. – С. 2-8.

8. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків [у 3-х томах] / Д. Яворницький. – Т.1. – Львів, 1990. – 586 с.

Л.П. ПЕТРУК. ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОЕ СТАНОВЛЕНИЕ ЛИЧНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ИСТОРИИ ПЕДАГОГИКИ

Резюме. В статье акцентируется внимание на духовно-нравственном становлении личности будущего учителя во время учебы в вузах, сделана попытка раскрыть потенциальные воспитательные возможности учебной дисциплины «История педагогики» в формировании морально-нравственной культуры студентов.

Ключевые слова: духовность, нравственность, духовно-нравственное становление, духовно-нравственные ценности, духовно-нравственная культура, преподавание, учебная дисциплина «История педагогики».

L.P. PETRUK. SPIRITUAL AND MORAL DEVELOPMENT OF TEACHER – TO – BE THROUGH THE STUDIES OF HISTORY OF PEDAGOGY

The summary. The article maintains the idea that the spiritual-moral development of a future teacher takes place during the process of studying at the university; and also an attempt to show great potential possibilities of the subject “History of Pedagogics” in spiritual-moral culture formation of a teacher has been made.

Key words: spirituality, morality, spiritual-moral culture, spiritual-moral development, spiritual-moral values, teaching of the subject “History of Pedagogics”.

Одержано редакцією 06.11.2012 р.